

Pornografica
Lyst & frihed, profit & censur

af Morten Thing

[*Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 15./ 1/2002, s. 59-67.]

I december 1783 udsendte Thomas Christopher Bruun bogen *Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Bocaccio og Fontaine*. Den netop tiltrådte biskop i København N.E. Balle fik den tilsendt fra kancelliet for at han skulle afgive en udtalelse om dens formentligt usædelige indhold. I sin indstilling anbefalede han hverken straf eller konfiskation, men en henstilling til forfatteren om at indstille salget. Men Høegh-Guldberg gik på tværs af Balle og bad politimesteren i København, Chr. Fædder, om 1) at konfiskere alle bøger og få fat i listen over abonnenter, 2) idømme forfatteren en bøde på 100 Rdl "eller i Mangel deraf hensættes paa Vand og Brød". Dertil kom følgende interessante bestemmelse i brevet til Fædder:

"3) Men enten han betaler eller ikke, da, saasom man maa slutte, at det er et ondt, fordærvet og forargeligt Menneske, ganske ukyndigt i Religion og Kristendom, saa har Du at paase, at han møder hos Vores Biskop Balle, hvor han undervises deri i tvende Præsters Nærværelse; og skulde han, som det er at formode, befindes uvidende og ukyndig i samme, da, ifald ingen af Præsterne vil paatage sig at give ham behørig Undervisning, skal der antages en Skolemester, til hvem han saalænge skal gaa, til han faaer den fornødne Kundskab. Skulde han herimod findes uvillig eller stridig, da ville vi underrettes derom, for at han som et forargeligt og ondt Menneske kan hensættes i Tugt- eller Rasphuset."ⁱ

Bruun måtte altså møde for biskop Balle og de tvende præster til overhøring. Scenen, hvor Bruun knæler for Balle, blev forevigt i et kobberstik, som siden blev kaldt Bruuns genkonfirmering. Den dengang 33-årige Bruun var ellers en lærd mand og blev fra 1802 den første professor nogensinde herhjemme i faget engelsk.

Denne rituelle straf-handling involverede kirken (omend modvilligt), regeringen og politiet. Den blev begået mod en mand, som til sin bog havde valgt mottoet "Mit liv er sædeligt, min muse derimod noget munter". Bogen, som havde kostet tre mark, steg nu til ti rdl. på den sorte børs, dvs. til tyve gange den oprindelige pris.ⁱⁱ

Som retlig handling er historien interessant ikke mindst ved magtens kraftige personificering, et forhold som vi, der ikke har levet under enevælden, er helt uvante med. Men derud over indeholder situationen alle de centrale parametre, som følger udviklingen af dette nye felt, som vi tentativt vil kalde 'det pornografiske', henover de næste 200 år.

Bruun arbejdede for sin muntre muse, men hans liv var sædeligt. Heri ligger, at det at følge lysten ud i friheden ikke nødvendigvis er sædernes forfald. Dette er præcis den intervention, som sætter det pornografiske felt i verden. Lystens udtryk var reguleret i det offentlige rum af kirken og magten i en fælles anstrengelse for at holde sæderne i de tømmer, som man dér anså for nødvendige. Endelig bragte indgrebet, i dette tilfælde både censur og straf, magten ud i det dilemma, at man blot stimulerede efterspørgslen efter det forbudte, hvorved profitten steg så meget, at investorer, som ellers var ligeglade med frihed og lyst, kunne se sig ansporet til at investere i en hemmelig version af det forbudte. Det skete ikke i Bruuns tilfælde, men det kender vi til i mange andre tilfælde.

Jeg omtalte det nye felt som 'det pornografiske'. Det var en anakronisme. Ordet var endnu ikke opfundet i denne moderne betydning. Den franske forfatter Restif de la Bretonne havde i 1769 udgivet bogen *Le Pornographe*, men her med titelordet i dets egentlige betydning: en skøgebeskriver. Ordet er afledt af det græske ord 'porne', som betyder skøge. Vi skal

ret langt op i 1800-tallet, i Danmark hen mod århundredets slutning, før ordet pornografi beskriver dette specifikke kulturelle felt. I oplysningstiden skelnede franskmændene således ikke mellem pornografi, erotisk fiktion, antiklerikal litteratur og filosofiske skrifter. Det er klart, at censuren var efter pornografien, men ikke mere end den var efter de filosofiske skrifter. Og for filosofferne hang det hele sammen i ét stort frihedsprojekt.ⁱⁱⁱ

Pornografi er ikke en 'ting' eller et indlysende forhold, men en kulturel kampzone, en diskussion, et argument, et reguleringsområde. Obskønitet og anstændighed hænger sammen med skellet mellem offentligt og privat. Og det er netop i den udstrækning, dette tema bliver udsat for regulering, at pornografien opstår. Den bliver altså til i samfundsmæssige processer, hvor selve offentligheden (og dermed naturligvis det intime) omstruktureres. Til denne proces hører også fremvæksten af demokratiet, og produktiviteten i pornografien udbredes til andre lande end kernelandene Frankrig og England efterhånden som demokratiet breder sig gennem 1800-tallet. Til nystruktureringen af offentligheden hører, at de gamle aristokratiske private eller halvprivate lærdomsbiblioteker ændres til offentlige statsbiblioteker.

Walter Kendrick sporer i sin bog *The Secret Museum* oprindelsen til pornografien som kulturel kampplads tilbage til fremvæksten af to tilsyneladende adskildte forhold, nemlig dels skabelsen af "hemmelige museer" for pornografiske skrifter og genstande og dels den store vækst i den offentlige tale om prostitution.^{iv} Men netop disse to sociale forhold registrerer seismografisk ændringerne i forholdet mellem offentligt og privat.

De hemmelige museer (som *Raccolta Pornografica*^v med samlingerne fra Pompei, og hemmelige bibliotekssamlinger, men også politisamlinger af billeder og genstande) kan være aflåste rum eller utilgængelige særsamlinger. Det afgørende er, at nogen som repræsentant for det offentlige forsøger at regulere forbruget og tilgængeligheden af pornografi.

Og hvem er det, som ikke må læse den? Den litteratur, som blev klassificeret som "Unfit for Modest Ears", som en bog om pornografiens historie sigende hedder,^{vi} havde hele tiden kunnet findes i de aristokratiske privatbiblioteker. Det kan man bl.a. læse om i *The Diary of Samuel Pepys*.^{vii} Det nye er, at hidtil analfabetiske grupper lærte at læse: kvinderne^{viii} og de lavere klasser. Udskillelsen af pornografi i hemmelige museer var overklassemændenes indgreb. Det var et indgreb mod den omsiggribende demokratisering af kulturen. Billigt tryk og et marked af (mange) læsere gjorde det muligt at åbne en hidtil maskulin, aristokratisk nydelse for masserne. Dermed blev det et område for regeringsindgreb og -regulering.

Da de gamle private og kongelige biblioteker blev offentlige i begyndelsen af 1800-tallet, skabte man mange steder særsamlinger af pornografi i stil med *Collection de l'Enfer* i Bibliothèque Nationale i Paris og *Private Case* i British Museum. Man opbyggede samlinger i offentligt tilgængelige biblioteker, hvis særlige karakter var, at de var utilgængelige for offentligheden.

I Danmark har der været formaliseret censur siden 1537.^{ix} I Christian Vs Danske Lov påbydes det, at alle bøger skal godkendes af dekanerne ved Universitetet. Fra 1770 til 1773 afskaffede Struensee censuren. Med hans fald dukkede for første gang forbud mod *sædelighedskrænkende* ytringer op. Med trykkefrihedsforordningens § 9 af 1799 kom der bestemmelser i loven som rettede sig specifikt mod skrifter "hvormed Sædelighed og Blufærdighed krænkes", ligesom billeder med § 14 var omfattet af de samme bestemmelser. Bestemmelserne fortsatte over i presseloven af 1851 (§ 8) og kom i straffeloven af 1866 med §184 til at lyde: "Den, som offentliggør et utugtigt Skrift, straffes med Fængsel eller Bøder. Den samme Straf er anvendelig paa den, som sælger, uddeler eller paa anden Maade udbreder, eller som offentlig udstiller utugtige Afbildninger."^x

Det interessante ved denne bestemmelse er, at den indeholder en moralsk bestemmelse, nemlig 'utugtighed', som imidlertid har en klar afinitet til ordet 'pornografi's

etymologi: utugt er som retligt begreb det, som skøger foretager sig. Pornografi er ikke en objektiv forbrydelse som tyveri eller mord, men en kulturel norm, som håndhæves af politi og retsvæsen i fællesskab. Denne linje fastholdtes i den reviderede straffelov fra 1930 med § 234. I 1939 skærpede Steincke loven yderligere. Den var i brug frem til pornografiparagraffens ophævelse 1968-69.

Det blev politiets opgave at håndhæve disse bestemmelser og det er ikke mindst på grundlag af netop politiets sager, jeg i min bog *Pornografiens historie i Danmark* (fra 1999) har tegnet et billede af udviklingen så længe forbudet blev håndhævet.

Skal man trække nogle linjer gennem forbudsperioden, kan man passende forfølge de parametre, jeg startede med at lægge ud i Bruuns tilfælde. Vi har nemlig for det første lysten som en dimension i den menneskelige verden, som var helt eller delvist udelukket fra kunstnerisk beskrivelse. Taler vi om litterær beskrivelse måtte der udvikles særlige litterære teknikker, som ved hjælp af talende tavshed kunne henvise til det, som ikke kunne siges. Det kunne være en række prikker eller det kunne være, at det kun omtaltes ved sine effekter, f.eks. en graviditet. Taler vi om malerkunsten drejer det sig f.eks. om det afgørende træk, at kvinder kun måtte afbildes uden køn. Det kvindelige køn blev i modsætning til det mandlige så at sige det afgørende *locus pornographicus*.

For litteraturen betød det, at der udviklede sig en frihedsdiskurs i hvilken kravet om lystens ret blev indskrevet. Og der går en kongerække af retssager for kunstens frihed op gennem historien med Hermann Bang og Broby Johansen som fikspunkter i den hjemlige retshistorie. I perioden efter renæssancen udvikledes maleriet af den nøgne kvindelige krop i en hidtil uset grad. Men alle disse kvinder er i bogstaveligste forstand køns-løse. Malerne kunne så enten male hemmelige billeder som Courbet gjorde det med *Verdens oprindelse* eller risikere retssager som Wilhelm Freddie gjorde det.^{xi}

Udover at lysten og friheden indgik en sådan alliance, var der også ganske enkelt efterspørgsel efter skildringer af lysten på markederne for tekster, billeder og underholdning. Danmark var i så henseende længe et udkantsområde, hvad angår såvel produktion som salg af pornografi. De fleste beslaglæggelser i Danmark omfatter næppe produkter frembragt specielt til et pornografisk marked. Først med de pikante historier i *Forbudne Frugter* fra 1886 og tidsskriftet *Eva. Illustreret Ugeblad for pikant og humoristisk Underholdning* fra 1887 har vi nogle klare eksempler på dansk grund - og i begge tilfælde var der formentlig tale om oversættelser eller oversættelselån. Med hensyn til import af udenlandsk pornografi ved vi ikke noget om, i hvilket omfang det skete, kun at Det kgl. Bibliotek kan takke velhavende samlere for at have importeret f.eks. *Fanny Hill* til Danmark.

De pikante blade fortsatte deres eksistens op gennem tiden og selvom Steincke lavede en udvidelse af straffeloven i 1939 med det specifikke formål at ramme det pikante blad *Cocktail*, lykkedes det ikke. Blade som *Cocktail* og *Variété* kan siges at være klare barometre på, hvor den konkrete, historiske grænse gik både for tekster og fotografier af den simple årsag, at de var udkastet som lovlige foretagender. Deres redaktører måtte altid tænke som politiet, ellers risikerede de en beslaglæggelse.

I perioden op til første verdenskrig udkom der jævnligt skønlitterære *bøger*, som lå på den ene eller anden side af den øjeblikkelige grænse. Gustav Wied ramte på den gale side én gang (med novellen 'De unge og de gamle'), men lige præcis på den rigtige side en anden (med *Fædrene æde druer*). Der udkom imidlertid også bøger, som man må antage var produceret med henblik netop på at imødekomme markedets behov for pornografi. Vi vil næppe i dag kalde det pornografi, men det siger mere om, at grænserne har flyttet sig, og at pornografi altså ikke kan defineres objektivt og funktionelt alene.

Det påfaldende er imidlertid, at der tilsyneladende ikke før mellemkrigstiden produceres illegal dansk pornografi for det sorte marked. Først i mellemkrigstiden dukker dansk produceret pornografi op. Det sker i form af noget som i politiets sager hedder 'maskinskrevne

bøger'. Det var maskinskrevne manuskripter, som en række udlejere især i København lod fremstille hos forfattere. Historierne overskred klart den grænse, som dommere og politi fastlagde. Dertil kom, at manuskripterne blev indbundet og på de blanke sider (hver anden) blev der indklæbet fotografier eller reproduktioner uden sammenhæng med teksten, men oftest billeder som også overskred grænsen. Disse bøger blev udlejet fra nogle antikvarier i København. Ved udlæningsproceduren kunne man sikre sig mod at politiet fik nys om sagen, og man kunne yderligere lave en lukket forening, så der ikke var tale om et offentligt forhold, som så ikke var strafbart.

Man kan undre sig over, hvorfor der ikke blev produceret mere illegal, dansk tekstpornografi. Det ser ud til, når man sammenligner med andre lande, at det bl.a. hænger sammen med i hvor høj grad det moderne samfund havde sat sig igennem. Men formentlig var det også lettere med kun én stor by i Danmark at overvåge grænseovertrædelser. En række af brugerne kunne klare sig med importerede bøger, fordi de kunne læse fremmedsprog. Politiets holdning var her meget interessant og klar. På en forespørgsel svarede man, at hvis nogen var villige til at give mere end 10 kr. for den ulovlige engelske udgave af *Lady Chatterleys Lover*, så ville man ikke skride ind. Her havde man nemlig at gøre med medlemmerne af eliten.

Det kan man kun forstå i lyset af politiets syn på det farlige ved pornografi. Holdt man ikke sædeligheden i tømme, så ville samfundet gå i opløsning, mente politiet. Og mere specifikt mente man, at begrænsningen af pornografien var kriminalitetsforebyggende. Man tænkte sig muligheden af, at fri pornografi ville føre til så løse forhold for udsatte individer, at de ville forfalde til egentlige seksualforbrydelser. Faren for opløsning og forbrydelser så man især knyttet til masselæsningen: hvis kvinder af de lavere klasser læste pornografi, ville de måske være lettere ofre for en løsere moral, og læste almindelige mænd det, ville de kaste sig over kvinderne. Derimod gjorde det ikke noget at elitens mænd læste pornografi.

Efter anden verdenskrig begyndte grænserne at vige. Det skyldtes en række sager ikke mindst omkring Henry Millers bøger og siden sagen om *Fanny Hill*, hvor det tydeligt blev demonstreret, at synet havde ændret sig ikke blot i samfundet, men også hos anklagemyndigheden og domstolene. Det førte til en voldsom opblomstring i 1960'erne for en indenlandsk pornografisk produktion af romaner og noveller.

Hvad angår fotografier er der næppe tvivl om, at pornografisk fotografi opstod samtidig med fotografiet selv. Og formentlig var der her tale også om indenlandsk produktion som supplement til den importerede. Man var ikke afhængig af sprog og kulturelle koder i samme grad som ved teksterne, og det betød ikke så meget, hvorfra billederne kom. Politiets journaler viser, at pornografiske billeder er blevet produceret, importeret og solgt hele tiden. Det gælder muligvis også film. Der er imidlertid så få sager om den type, så vi ved meget lidt om det.

Set ud fra politiets arkiver er mellemkrigstiden pornografiens højkonjunktur. Det skyldes imidlertid næppe, at produktionen toppede her, for det gør den givet i 60'erne. Det skyldes langt snarere, at kontrolfunktionen (udbygningen af censuren til overvågning og scanning af markedet) i denne periode når sit toppunkt. Det er i denne periode der er flest beslaglæggelser og flest domme.

Det er også i denne periode, at politiet opbygger sin store samling af pornografica på politigården i København. Man kan kun gisne om dens størrelse. Forfatteren Erik Nørgaard, som besøgte den og fik lov til at tage kufferter fulde af prøver med sig i 1970, siger den var meget stor. Her havde man samlet bøger, hæfter og billeder i titusindvis. Her var der genstande fra penisattrapper til billedfremvisere. Måske man også opbevarede et eksemplar af det kondom, der i 30'erne blev fremstillet med Staunings portræt på spidsen. Det ville sikkert have interesseret Arbejdermuseet.

Efterkrigstiden fører som sagt til en række domme, og også en række tilfælde, hvor

der ikke bliver rejst sag, som vidner om grundlæggende ændringer i opfattelsen af det pornografiske felt. Det fører også til overvejelser om en mulig ændring af det retlige grundlag. Det afgørende nye synspunkt formulerede Else Merete Ross, da hun slog fast, at det ikke kunne være en statslig opgave at blande sig i, hvordan voksne mennesker forvaltede deres seksualliv. Hun så den hidtige praksis som et system, hvor én social gruppes normer tvangsmæssigt var gjort til alle andre gruppers normer. Heroverfor hævder hun et kulturrelativistisk synspunkt, hvorudfra man ikke kan afgøre, hvilken af et samfunds delkulturer, der med rimelighed er den vigtigste eller den autoritative.

Det førte til nedsættelsen af en kommission, som udarbejdede en betænkning, der indstillede til Folketinget at ophæve forbudet mod pornografi.^{xii} Folketinget fulgte indstillingen, og i en totrinslovgivning af hensyn til internationale konventioner blev forbudet i Danmark som det første land i verden hævet, først for tekster og siden for billeder. I 1969 var forbudstiden så forbi.

Biblioteksmæssigt fulgte Det kongelige Bibliotek naturligvis lovgivningen. Fra engang i 1880'erne blev der på overbibliotekarens kontor opbygget en hemmelig samling, som den man kender fra andre biblioteker. Siden blev den vel for stor til at være dér og fandt sig et andet og større sted. Det kgl. Bibliotek skulle naturligvis som pligtafleveringsbibliotek have et eksemplar af alt, hvad der blev trykt og derfor også af pornografiske tryksager. Det gælder, så vidt jeg har kunnet efterprøve det, også for perioden op til midten af 60'erne. Da først København blev centrum for fremstilling af illegale, pornografiske hæfter gjaldt det naturligvis om ikke at aflevere til KB. Derfor findes der i dag kun en meget tilfældig samling af pornografica på KB fra denne hektiske periode. Den er en del af politiets oprindelige pornosamling, og den henligger endnu uregistreret i kapsler, går jeg ud fra. Det gjorde den, da jeg så den.

Da politiet ikke længere skulle overvåge pornografien (eller i hvert fald kun børnepornoen), var der heller ikke brug for den store samling. Og KB var tilstrækkelig uinteresseret i denne kulturhistoriske perle til ikke at tilbyde at dele hele samlingen med f.eks. Nationalmuseet. Det betyder, at den splittedes for alle vinde, og at man i dag kun kan gisne om, hvad KB som nationalbibliotek mangler. For tiden før anden verdenskrig drejer det sig om småtryk og blade, men fremfor alt fotografier som ville have været uvurderlige for Kort- og Billedsamlingen. For tiden efter krigen drejer det sig især om den nye materiale-type: pornobladet, altså fotomagasinet med kun lidt eller ingen tekst, men ofte med fortællende serier af fotografier, som ikke findes i samlingen.

Produktionen af tekstlig pornografi holdt næsten op, efter billedpornoen blev frigivet. Og efter videoen blev introduceret og internettet udvidede sig, er en meget stor del af det pornografiske felt flyttet til video, netbilleder eller netvideoer. Selvom pornografi ikke er forbudt i Danmark, og der ikke i stram mening findes nogen pornografi mere, skal man huske på, at to forhold faktisk fastholder eksistensen af et pornografisk felt. Det ene er, at den lange forbudsperiode strukturerede feltet i en række genrer, som bliver ved med at eksistere længe efter og fastholder det som et specifikt felt, i stedet for at erotiske skildringer integreres i litteratur, film og billeder. Det andet er, at porno stadig er forbudt i mange lande, som derved påvirker også vores opfattelse. Formentlig produceres den meste porno i dag i USA, hvor grænserne er meget snævrere end her. Til gengæld er KBs problemer med at dække feltet blevet mindre for de klassiske typer af pornografica, dem udkommer der ikke så mange af, og man er formentlig helt dækket ind gennem pligtafleveringen. Man tør til gengæld slet ikke tænke på problemet med at opbevare og dokumentere netpublikationerne for eftertiden.

i. P.Hansen: *Illustreret dansk Litteratur Historie*, 2. udg., bd. 2, København 1902, s. 250f.

ii. Samme s. 505.

iii. Se Robert Darnton's *The Forbidden Bestsellers of Pre-Revolutionary France*, New York 1995.

iv. Walter Kendrick: *The Secret Museum. Pornography in Modern Culture*, Berkeley 1996 (opr. NY 1988).

v. Da man udgravede Pompei og Herculaneum stødte man på mange genstande og vægmalerier, som 1800-tallet fandt 'unfit for modest eyes'. Francesco I, hertug af Calabrien, som ejede museet, foreslog i 1819 at gemme disse sager af vejen i en hemmelige afdeling af museet i Napoli, kaldet *Gabinetto degli oggetti osceni* (Kammeret for obscøne genstande). I 1823 ændrede den navn til *Gabinetto degli oggetti riservato* (Kammeret for hemmelige genstande). Denne samling blev først katalogiseret i 1866, efter Garibaldi havde ansat ingen ringere end Alexandre Dumas (père) som leder af museet, og da under navnet *Den pornografiske samling*. Se Antonio De Simone: The history of the Museum and the Collection, Michael Grant og Antonia Mulas: *Eros in Pompeii. The Erotic Collection of The Museum of Naples*, New York 1997, s. 168f. og Kendrick, op.cit. s. 11-14.

vi. Roger Thompson: *Unfit for Modest Ears. A Study of Pornographic, Obscene and Bawdy Works Written or Published in England in the Second Half of the Seventeenth Century*, London 1979.

vii. *The diary of Samuel Pepys*, ed. Robert Latham, bd. 1-11, London 1971-83. Et dansk udvalg blev redigeret af Elias Bredsdorff: *Uddrag af Samuel Pepy's dagbog: 1660-1669*, 1-2, Kbh. 1990.

viii. "Ved slutningen af det attende århundrede var kvindelig læsning blevet sygeliggjort fordi mandlige kritikere frygtede at læsning åbnede rum for kvindelig autoerotisk praksis", skriver Stephan K. Schindler i sin tankevækkende artikel: The Critic as Pornographer: Male Phantasies of Female Reading in Eighteenth-Century Germany, *Eighteenth-Century Life* 1996/20.3/s. 66-80, her s. 75.

ix. Kirkeordinansen af 1537. Men allerede før reformationen i 1536 fandt der undertrykkelse af bøger sted. Se Jesper Dühring Jørgensen: Forbudte og undertrykte bøger i 1600-tallets Danmark, *Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 79./1992/3-4/s.117-129.

x. *Love og Anordninger samt andre offentlige Kundgørelser Danmarks Lovgivning vedkommende for Aaret 1866*, Kbh. 1867, s. 94. Se Kenn Tarbensen's dækkende gennemgang af udviklingen i 'Tomme proklamationer? Junigrundlovens politiske frihedsrettigheder', *Den jyske Historiker* 83-84/maj 1999/s. 33-59. Noget overraskende viser det sig, at censoren Chr. Reiersen, efter embedets nedlæggelse i 1850, fortsatte sit arbejde på ventepenge.

xi. Det er interessant i denne sammenhæng, at erotisk afbildning og pornografi udviser klare kulturspecifikke tendenser til at danne regler og koder. Foucault mente i sin *Seksualitetens historie*, at der var en modsætning mellem det vestlige videnskabelige blik i *scientia sexualis* og den østlige *ars amoris*. I en ny bog af Timon Screech, *Sex and the Floating World. Erotic Images in Japan 1700-1820*, London 1999, gør han opmærksom på, at der til fulde findes en

japansk pornografi (*shunga*), men at koderne for den er en anden end i Vesten: dels er det ikke *huden* som er markør for det ophidsende i den erotiske afbildning, men *tøjet* og dels er afbildningerne af selve kønsorganerne mere detaljerede end i Vesten (hvilket ikke mindst tydeligt forsyner kvinden med *køn*) og de er ligestillede i kraft og styrke.

xii. *Om straf for pornografi. Betænkning nr. 435*, Kbh. 1966.